

ברית בין הבתרים

בספר בראשית קוראים אנו על כמה פרקים בולטים בחיי האבות. הם חשובים כשלעצמם, אך בעיקר - בהיותם מטרימים את העתיד. את הקשר הזה בין תולדות האבות וההיסטוריה של הבנים סיכם רבי משה בן נחמן, הרמב"ן, בביטוי "מעשה אבות סימן לבנים" (בראשית יב, ו): "אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בעניין אברהם יצחק ויעקב, והוא עניין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד".

אכן, הכתובים שבספר בראשית מתקשרים לתולדות ישראל בתקופת המקרא. אולם, אם נרשה לעצמנו ללכת בעקבות חז"ל, נוכל לומר שספר בראשית מהווה מעין דגם של ההיסטוריה היהודית כולה, והוא מדבר אלינו ועלינו, עד עצם היום הזה. זאת ביחוד באחד הפרקים המרכזיים בפרשתנו (פרק טו), הידוע כ'ברית בין הבתרים'. אברהם חי את טרגדיית עקרותה של אשתו האהובה ואת קשיי ההשתרשות בארץ. כאברהם אנו מתמודדים עם שתי בעיות מטרידות אלו, הבעיה הדמוגרפית והבעיה הגיאוגרפית. בברית בין הבתרים מבטיח הקב"ה לאברהם, לו ולנו, את ברכת הזרע: "אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ הוּא יִרְשָׁךָ... הַבֵּט נָא הַשְׁמִימָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים... כֹּה יִהְיֶה זְרַעֲךָ", ואת ברכת הארץ: "לְזַרְעֲךָ נִתְּתִי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת". כאברהם אנו מצפים לשמוע גם את דברי ה' הפותחים את הפרק: "הֲיֵה דָבַר ה' אֶל אַבְרָם בְּמַחְזֵה לְאֹמֵר אֶל תִּירָא אַבְרָם, אֲנֹכִי מִגֵּן לָךְ".

אולם ב'ברית בין הבתרים' מתבשר אברהם גם על טרגדיית הגלות, עבודת מצרים, סמל לשעבוד הגלויות שבעתיד. סיומו של ספר בראשית, מתאר את התחלתה של הטרגדיה, ירידת יעקב ובניו מצריימה. אולם תוך כך נשמעים בדברי יוסף הבטחת השיבה והגאולה: "וְאֶל-לְהִים פִּקֹּד פִּקֹּד אֶתְכֶם וְהֶעֱלָה אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר וְלִיעָקֹב" (נ, כה). חזון הגאולה, שבוא תבוא, ילווה אותנו בגלות, גאולת העם המתמזגת עם הכמיהה לארץ ישראל ותודעת קדושתה. יוסף מבקש להעלות את עצמותיו ביציאת מצרים (נ, כה): "פִּקֹּד וּפִקֹּד אֶל-לְהִים אֶתְכֶם וְהֶעֱלֵתֶם אֶת עַצְמוֹתַי מִזֶּה". ליעקב אבינו בקשה אחרת, לקבור אתו בארץ מיד: "וְעַשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְאֶמֶת, אֶל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרַיִם" (מז, כט). יעקב יחכה בארץ לשיבת בניו, בקברו אשר במערת המכפלה. זאת בדיוק מה שתעשה רחל בקברה אשר ברמה. למדנו זאת מדברי ירמיהו (לא, יד-טז): "קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תִמְרוּרִים רָחֵל מִבְּפֶה עַל בְּנֵיהָ, מֵאֲנָה לְהִנָּחַם עַל בְּנֵיהָ כִּי אֵינֶנּוּ". הקב"ה שומע את הבכי ומבקש ממנה: "מִנְעִי קוֹלְךָ מִבְּכִי וְעֵינַיִךָ מִדְּמָעָה כִּי יֵשׁ שָׂכָר לְפַעֲלֹתֶךָ... וְשָׁבוּ מֵאֲרָץ אוֹיֵב, וְיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרֵיתֶךָ... וְשָׁבוּ בָנִים

לְגִבּוֹלָם". לפי הפרשנות הקלאסית, בכייה של רחל ביטאה את אבלותה על חורבן ירושלים. ככוונה זאת מתפללים אנו ואף שרים אנו נבואה זאת עד עצם היום הזה. פירוש נפלא, אלא שפשט הכתובים שונה. רחל ממשיכה לבכות עד עצם היום הזה, כי אף שמלכות יהודה קמה מאפרה, היא מצפה לחזרת בניה, עשרת השבטים האבודים, שבמרכזם אפרים. על כך מתאבל גם יוסף בקברו השרוף.

פדיון האנוסים

שורות אלו נכתבות אחרי נסיעה בצפון פורטוגל ומפגש עם שבט אבוד, צאצאי האנוסים שחזרו ליהדות. מיוחדים היו אנוסי פורטוגל. בספרד ניתנה ברירה, להתנצר או לצאת מהארץ, ואכן, רבים יצאו תוך ייסורים אין קץ כש"השד והשקר והרעב והחרב" היו גורלם של רבים מהפליטים. אלו שנשארו, מאסו ביהדות או הפכו אנוסים ששמרו על זהותם בסתר. הם בחרו באונס מרצונם. לא כך בפורטוגל. הגירוש היה פיקציה. יציאת היהודים מהארץ הייתה גורמת חורבן מדעי וכלכלי של פורטוגל. היהודים "גורשו", אך הועמדו בפניהם מכשולים רבים שהפכו את היציאה לבלתי אפשרית, למשל להשאיר בפורטוגל את כל הילדים עד גיל 14. היהודים הוטבלו בעל כרחם ועד מהרה הוקמה אינקבויזיציה אכזרית. במשך דורות ברחו רבים מהם, וכך נוצרו הקהילות הספרדיות החדשות, באמסטרדם, באמסטרדם החדשה (לאחר מכן ניו יורק), ואף בברזיל ובמקומות נוספים. אלא שאנוסים רבים נשארו, ורבים מאלה שמרו בעקשנות ובהקרבה על נר היהדות שלא יכבה לחלוטין, נר שהבהב חמש מאות שנה.

"וַיֵּשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתָךְ... וְשָׁבוּ בְּנֵים לְגִבּוֹלָם". ביטוי מופלא לכך היא העיירה ההררית הקטנה Belmonte. ה-marranos, האנוסים של אתמול מתפללים היום בבית הכנסת החדש שנבנה ב-1999. הרשים אותי במיוחד נר התמיד, המעוצב במתכונת מנורות השמן של פח, אותן הדליקו נשים במשך דורות בערב שבת, כשפעמים רבות הן הוסתרו בחביות גדולות. אותן הנשים שמרו על הזהות היהודית של משפחותיהם. היהודי שקיבל אותנו סיפר לנו שהנשים היו מדליקים נר לזכרה של אסתר המלכה. הסיבה ברורה. אסתר הייתה ה-marrano הראשונה, "לא הגידה אֶסְתֵּר אֶת עֲמָהּ וְאֶת מוֹלְדֹתָה".

שונה הייתה ההיסטוריה של Porto עיר ואם בפורטוגל. לקהילה היהודית הקטנה שלה יש היסטוריה שונה, הקשורה בגיבור שכוח מצאצאי האנוסים, Arthur Carlos de Barros Basto (נולד ב-1887). הוא היה קצין בצבא הפורטוגזי, ואף השתתף בחיל המשלוח שלחם במלחמת העולם הראשונה בבלגיה. שם הוא הכיר בפעם הראשונה יהודים וגילה את היהדות.

הוא התגייר בצפון אפריקה ואף את שם משפחתו Barros החזיר ליהדות כִּבְר-ראשׁי. מאז אימץ את השם העברי אברהם ישראל בן-ראשׁ. בשנות העשרים של המאה, הוא התחיל לעסוק ב'פדיון אנוסים', וקרא להם לחזור ליהדות. הצלחותיו הראשונות של בן-ראש נעצרו בשנות השלושים. ריאקציה פשיסטית השתלטה על פורטוגל בעקבות עלייתו לשלטון של הרודן Salazar. הכמורה שתמכה במשטר החדש, לא שמחה בהפיכת "הנוצרים החדשים" ל"יהודים חדשים" ועליית הנאצים ואהדת הרודן כלפיהם, הפכה את החזרה ליהדות מסוכנת. אונס התווסף על אונס בחיי האנוסים. בן-ראש נרדף, ונשפט על שקרים שטפלו בו. הצבא גירש אותו משורותיו והישיבה שפתח נסגרה. בצדק הוא כונה דרייפוס הפורטוגזי. חייו הפכו קשים ביותר. ולמרות זאת, בעזרת משפחת כדורי, הוא בנה בית הכנסת גדול ומפואר שבנה ונחנך ב-1938, שם שמור חדר העבודה שלו עד היום הזה. עד מותו ב-1961 הוא המשיך לעבוד למען היהדות, לעזור לפליטי אירופה, ולפרסם את 'לפיד' ביטאון חודשי עבור שבי ישראל.

הלפיד

אחרי המחזה הראשון ובו ברכות הזרע והארץ, מקריב אברהם קורבנות "וַיִּבְתֵּר אֲתָם בְּתַנְדֵּי". הוא רואה אז מחזה נוסף: "וַעֲלָטָה הָיָה וְהָיָה תַנּוּר עֶשֶׂן וְלִפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה". רש"י מפרש את פשט הכתובים על פי המתואר בירמיהו (לד, יח-יט): "אף כאן תנור עֶשֶׂן וְלִפִּיד אֵשׁ הוא שלוחו של שכינה". שלוחו של השכינה עובר עם אברהם בין הבתרים ב"כריתת" הברית. חז"ל דורשים את המחזה הזה בצורה שונה לחלוטין (תנחומא פקודי, ח). תנור העשן מסמל את הגיהנום, לפיד האש את שעבוד הגלויות. "וְהָיָה אֵימָה חֲשָׁקָה", כי הקב"ה הציב בפני אברהם ברירה איומה: והיה אם יצטרכו ישראל להיענש, "במה אתה מבקש שישתעבדו בניך? בגיהנום או בגלות? התחיל [אברהם] תמה ולא היה יודע מה לברור". מה הייתה תשובתו? החכמים חלוקים (בראשית רבה מד, כא): "ר' חנינא בר פפא אמר אברהם ברר לו את [שעבוד] המלכיות רבי יודן ור' אידי ור' חמא בר חנינא אמרו אברהם ברר גיהנום והקב"ה ברר לו את [שעבוד] המלכיות", דהיינו הגלות.

מי גָּנוּד לָךְ, יהדות ספרד, "השֵׁד וְהַשָּׁבֵר וְהָרָעַב וְהַחֲרָב של האינקביזיציה והגירוש, מי אֲנַחְמָךְ? (ישעיה נא, יט). כן אנחמד, בשמינית שבשמינית של נחמה, שגורשת כשקולומבוס גילה את אמריקה ולא השתתפת ברצח העמים האינדיאנים על ידי הכובשים הספרדים. אלה שגירשו אותך הוסיפו בכך אש לאש שהכינו לעצמם בגיהנום, כשהבעירו את מדורות האינקביזיציה.